

ЖДАНОВА-НЕДІЛЬКО Олена Григорівна,
докторка педагогічних наук, доцентка, завідувачка
кафедри педагогічної майстерності та менеджменту
імені І.А. Зязюна Полтавського національного педагогіч
ного університету імені В.Г. Короленка
ORCID ID 0000-0002-1414-2355

ІВАН АНДРІЙОВИЧ ЗЯЗЮН: ФІЛОСОФ, ПЕДАГОГ, МЕНЕДЖЕР

Одним із незвичайних збігів, з якими іноді доводиться стрічатися в житті і які згодом набувають дійсно символічного сенсу, бачиться те, що нашому Полтавському педагогічному судилося окреслити знаковий період у житті трьох найвідоміших вітчизняних педагогів ХХ століття: Антона Макаренка, Василя Сухомлинського та Івана Зязюна. Перші два стали колись його всесвітньо знаними студентами, що згодом сформували дієві педагогічні системи, які проклали місток до педагогіки майбутнього, заклали її концептуальні засади. Третій – непересічним керівником, лідером, науковцем, який зумів поєднати, узагальнити, актуалізувати найцінніше, що було написано, сказано, зроблено щодо підготовки вчителя української школи, та зреалізувати його в своєму управлінському досвіді.

Можна багато говорити про те, яким має бути сучасний менеджер у різних галузях, якими особистісними і професійними якостями він повинен володіти, аби організація, якою він керує, була дійсно ефективною, повністю відповідала тим запитам, які ставить до неї суспільство. Але керівник закладу вищої освіти вирізняється насамперед тим, що його професійний успіх найбільш виразно розкривається через професійний успіх учорашніх студентів. Із цих позицій, ректор закладу вищої педагогічної освіти – це, насамперед, людина зі стратегічним мисленням, спроможна бачити на декілька кроків далі, ніж диктується його повсякденними завданнями, тими організаційно-педагогічними запитам, які відбивають повсякденність функціонування ЗВО. І, що найважливіше, спроможна формувати відповідне вміння в завтрашнього вчителя, який має прийти на своє майбутнє робоче місце, озброєний не лише знанням свого предмета, а й найвагомішими набутками загальнолюдської і української культури, в тому числі професійної, чіткими уявленнями про те, які вимоги він ставитиме не лише перед своїми учнями, а й перед самим собою.

Професійна діяльність є одним із найвагоміших складників людської долі. І саме за тим, як людина її позиціонує в контексті власного і чужого життя, як структурує, які взаємозв'язки реалізує зі своїм внутрішнім світом та з різноманітним світом зовнішнього, досить об'єктивно можна

судити про масштабність її особистості, про професійний і громадянський потенціал, який у неї наявний і який вона сама в собі цінує і розвиває. А освітній заклад може і повинен закласти в нього прагнення і вміння, необхідні для такого розвитку впродовж усього його життя.

Нещасливий вчитель не виховає щасливого учня. Щасливий учень завжди зуміє знайти себе в праці, в стосунках, у творчості. Забезпечуючи цей взаємозв'язок, педагогічний заклад вищої освіти має відійти від формалізму в роботі з майбутнім учителем, посприяти тому, щоб сам він відчув радість успіху, радість визнання, виявив у собі самому ту точку опори, завдяки якій його робота принесе йому і його учням щастя.

Але гуманістичним спрямуванням педагогічного світобачення майбутнього вчителя, безпосереднім особистісно-формувальним сенсом далеко не обмежуються напрями діяльності педагогічного ЗВО, його актуальні завдання, що тісно переплітаються, впливають одні з інших і часто торкаються проблем дуже значної ваги і глобальності, так само, як і прагматичний задум розробленої під проводом І.А. Зязюна експериментальної цільової програми «Вчитель (школа – педвуз – школа)» (1976) не можна звести тільки до завдання оснастити професійно майстерними кадрами сільські школи аграрного регіону – Полтавщини. У ході її розробки саме явище майстерності було глибоко проаналізовано і висвітлено в найважливіших ракурсах.

Відомо, що поняття «педагогічна майстерність» на момент створення в Полтаві першої в країні кафедри такого типу вже досить широко (починаючи з 50-х рр.) застосовувалось у педагогічній літературі і знайшло відображення в наукових дослідженнях. Ідеї педагогічної майстерності почали інтенсивно розроблятися в 50-ті роки минулого століття (праці Ф. Гоноболіна, І. Каїрова, І. Огороднікова, М. Скаткіна, дисертації В. Афанасьєва, С. Максимичевої та ін., психологічні дослідження цього феномену (Д. Ніколенко, Д. Самуйленко та ін.). У 1966 році у видавництві «Радянська школа» вийшла друком книга Б. Мітюрова «Педагогічна майстерність учителя», де різнобічно розкривалися вимоги до вчителя в найпоширеніших ситуаціях навчально-виховного процесу. Оснащена ціка-

вими прикладами, побудована на аналізі передового педагогічного досвіду, вона, однак, носила більшою мірою рекомендаційний характер, привертаючи увагу до актуальних проблем і націлюючи на їхнє вирішення. На початок 1970-х років різні аспекти педагогічної майстерності були послідовно розкриті М. Болдирєвим, Т. Бугайко, Н. Кузьміною, І. Синицею, В. Сухомлинським та ін. Тож новий етап освоєння цього феномену, який був незабаром реалізований завдяки інноваційному проекту полтавських педагогів, став закономірним кроком у вітчизняній педагогічній науці і практиці.

Базове визначення педагогічної майстерності, автором якого є перша завідувачка кафедри педагогічної майстерності Н. Тарасевич, розглядало досліджуване явище як «комплекс властивостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності на рефлексивній основі». Воно зберігає свою актуальність понині, відображаючи головну сутність педагогічної майстерності та її особистісно-діяльнісний сенс.

Науковцями було спроектовано в теорії й зроблено все, щоб забезпечити на практиці нерозривний зв'язок між суспільною метою – вдовольнити кадровий голод освітніх закладів у селах і містечках – та цілями особистими: прагненням кожної молодої людини до успішної самореалізації в професійній, а саме – педагогічній діяльності.

Варто згадати, що незадовго до того, як І.А. Зязюн був призначений ректором, українські села пережили чергову трагедію своєї історії. Десятки з них були визнані «неперспективними», внаслідок чого істотно скоротилася мережа освітніх закладів, загалом загальмувався розвиток соціально-культурної сфери. Величезна кількість працівників сільського господарства опинилася в умовах, коли життя в їхніх рідних садибах також позначилося «неперспективністю», а точніше – трагізмом майбутнього, віддаленого від робочих місць, шкіл, клубів, поштових відділень, магазинів, лікувальних закладів, а в подальшому – безпомічної старості на все більш безлюдному «хуторі». Економічний вигреш, який досягався «укрупненням», також мав місце, проте дозволимо собі говорити про величезний аксіологічний збиток, що його зазнало не лише село як таке, а українське суспільство в цілому. Чергова хвиля молоді, переживши знецінення рідних місць, батьківського дому, руйнування багатовікової соціальної спільноти свого села, вулиці, «кутка», їхніх споконвічних ознак і традицій, була тепер зорієнтована не просто на життя в більших селах і селищах, а саме на місто з його більш зручними побутовими умовами, а відтак – на формування іншої ідентичності, часом несприятливої і нелогічної в контексті цілісної картини особистісного розвитку. Виїздити почали навіть юнаки та дівчата, що не мали великого бажання залишати рідні місця: справа була не лише в тому, що навіть серед колгоспників активно вкорінювалася думка про неперспективність сільського життя, але на тлі різкого скорочення

молодого населення для більшості було очевидно, наскільки звужувалися можливості для створення сім'ї, культурного дозвілля тощо.

Наростання цього процесу турбувало керівництво області, оскільки сільська місцевість опинилося не просто під загрозою кадрового голоду: виїздили найздібніші, найуспішніші; село невпинно старіло, навіть незважаючи на те, що на центральних садибах колгоспів почали активно будувати житло та соціальні об'єкти, проводити газ, воду. Молоді вже об'єктивно було куди повертатися, вона мала шанс для більш комфортного і перспективного в різних своїх сферах життя, але пріоритети було зміщено катастрофічно.

Значення школи для відродження села, його омолодження й нового розквіту розумів багато хто з керівників різного рангу, в тім числі й освітян. Водночас, вона також переживала не найкращі часи. Як показує дослідження Л. Король, «гостроту кадрової проблеми для Полтавщини документує статистика: 1975 р. область займала п'ятнадцяту позицію в Українській РСР із забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів педагогічними працівниками. Понад 1500 учителів не мали вищої освіти, у т. ч. 160 таких фахівців працювало в старших класах. Загальна потреба Полтавської області в педагогічних кадрах на 1975–1980 рр. складала 4592 особи».

Іван Андрійович Зязюн був одним із тих, хто усвідомлював: школа, навіть за умови усунення кадрової проблеми, буде мати необхідну освітню, культурну, соціальну вагу насамперед тоді, коли її вчителі будуть справжніми майстрами своєї справи. Завдяки розробці та реалізації ним низки плідних і далекоглядних засобів, спрямованих на підготовку саме такого вчителя, в середині 70-х років минулого століття Полтавський державний педагогічний інститут імені В.Г. Короленка переживав унікальні часи своєї історії, що й зараз, через 50 років, відлунують у складній і для ЗВО, і для всієї України повсякденності, задаючи рівень освітнього процесу в самому закладі і у всій тій сукупності сільських і міських шкіл регіону, де працюють його випускники.

Важливий задум фундатора Полтавської школи педагогічної майстерності, що незабаром стала відома в тодішній величезній країні і далеко за її межами, полягав у перебудові всієї системи відбору абітурієнтів до педагогічних вузів та їхнього подальшого навчання. Ідея первинного відбору та професійної підготовки майбутніх учителів безпосередньо у середній школі, реалізована через прилучення викладацького загалу ПНПУ імені В.Г. Короленка до розробки програми факультативу «Юний педагог» (з ініціативи ректорки нашого ЗВО М.В. Гриньової він був нещодавно оновлений з урахуванням сучасних реалій і запитів та його організації в десятках шкіл міста і області, сприяла тому, що до закладу стала приходити більш професійно зорієнтована та обізнана молодь, вибір якою саме

цього професійного шляху схвалили і підтримали її вчителі – ті, хто мав змогу роками спостерігати за становленням особистості дитини, розвитком її здібностей, виявом рис, що засвідчували наявний у неї потенціал дидакта, організатора, вихователя.

Важливою інновацією стала також співбесіда, що передувала вступним іспитам і дозволяла підвищити можливість успішного конкурсного відбору для тих абітурієнтів, хто мав яскраво виражений професійний потенціал. Розроблений групою фахових психологів під керівництвом знаного нині вченого В.Ф. Моргуна опитувальник пропонував стандартизовану градацію можливих висновків: «наполегливо рекомендувати», «рекомендувати», «утриматися від рекомендації» та «не рекомендувати». Проте два останні висновки в підсумку роботи експертних комісій зустрічалися досить рідко, і не тільки через високий рівень більшості потенційних абітурієнтів. По-перше, потрібні були досить серйозні підстави, аби за короткий час розмови з юнаком чи дівчиною констатувати їхню професійну непридатність, тобто категорично заявити про небажаність вибору ними педагогічного закладу вищої освіти. По-друге, система підготовки вчителя, що запроваджувалася в ПДПУ імені В.Г. Короленка, була зорієнтована не тільки на талановитих, як свого часу радив А.С. Макаренко.

У цьому плані слід, вочевидь, акцентувати увагу на кількох моментах. Перший із них – це система навчальних практик. У якій би освітній ланці не працював учитель, – вважав І.А. Зязюн, – він повинен знати школу зверху до низу, розуміти логіку побудови цілісного освітнього процесу, починаючи з молодших класів. У 80-ті роки пропедевтична практика починалася на 1 курсі і займала щотижнево один навчальний день, коли кожна академічна група (точніше, підгрупа) працювала зі «своїм» класом, під керівництвом досвідченого, рекомендованого адміністрацією школи вчителя та одного з викладачів психолого-педагогічних кафедр училися бачити явища педагогічної дійсності, виокремлювати педагогічну ситуацію та її складники. Кожен студент обирав підшефного малюка, за допомогою коректних психологічних методик досліджував його особливості, вибудовував із ним стосунки. Як живе спілкування з педагогами школи і вузу, так і ретельно розроблений пакет інструктивних матеріалів сприяли тому, що студент досить інтенсивно перебудовувався психологічно, з ним відбувалася необхідна для успішної професійної підготовки метаморфоза: вчорашній школяр починав дивитися на шкільні реалії очима майбутнього вчителя, аналізував їх уже не з дитячих, а з професійних позицій.

Другим ключовим моментом у підготовці вчителя став курс «Основи педагогічної майстерності», що досі викладається на всіх факультетах Полтавського педагогічного. Незважаючи на чималі зміни в підходах до української педагогічної освіти і значною мірою завдяки зусиллям ни-

ншньої ректорки ЗВО, докторки педагогічних наук, професорки, членкині-кореспондентки НАПНУ Марини Вікторівни Гриньової, яка довгий час очолювала кафедру педагогічної майстерності (згодом перейменовану на кафедру педагогічної майстерності та менеджменту, а нині – кафедру педагогічної майстерності та менеджменту імені І.А. Зязюна), його доцільність сьогодні так само не ставиться під сумнів. Зокрема, значущість цього проекту в контексті здійснення педагогічної освіти на сьогодні засвідчується низкою наукових досліджень, що констатують вагомість пов'язаних із ним теоретичних і практичних напрацювань. Тією чи іншою мірою його концептуальні та методичні переваги висвітлюються в кандидатських дисертаціях Г. Брагіної, Л. Малаканової, Л. Савенкової, О. Самещенко, А. Ткаченка, О. Штепи, докторських дисертаціях О. Лавріненка, Л. Савенкової, Н. Сас, В. Семиченка, А. Ткаченка та багатьох інших. Детальне дослідження курсу здійснила Л. Король, кандидатська дисертація якої «Розвиток педагогічної майстерності як складової професійної підготовки майбутнього вчителя в Полтавському педагогічному інституті (1970–1990 рр. ХХ ст.)» (2006) найбільш послідовно розкриває передумови створення курсу «Основи педагогічної майстерності», з'ясовує його особливості як педагогічного феномену, узагальнює досвід, набутий кафедрою педагогічної майстерності Полтавського державного педагогічного інституту.

Не зупиняючись детально на нашій роботі, вважаємо за потрібне також сказати, що сьогодення кафедри значною мірою пов'язано з відкриттям при ній у 2006 році магістратури зі спеціальності 073 «Менеджмент», яка в своїх концептуальних та процесуальних вимірах є близькою до ідей педагогічної майстерності, окреслених творчим науково-педагогічним колективом під керівництвом І.А. Зязюна. Його управлінський досвід, педагогічні та філософські погляди широко висвітлюються у змісті навчальних дисциплін, що викладаються чотирма докторами та чотирма кандидатами педагогічних наук. На сьогодні кафедрою розроблені та впроваджуються магістерські та відповідні їм бакалаврські освітньо-професійні програми «Менеджмент (Управління проектами)» та «Менеджмент (Управління навчальним закладом)», кожна з яких у той чи інший спосіб екстраполює ідеї Івана Андрійовича в сучасність.

Одна з цих особливо близьких нам ідей – занурення майбутнього фахівця у закладі освіти до професіоналізуючого середовища такої сили і ваги, такої особистісної привабливості, щоб молода людина відчула безумовну потребу своєї причетності до цього середовища, що проявлялася б не тільки під час навчання, а і в подальшій професійній діяльності. Саме таким бачив і вибудовував Полтавський педагогічний інститут ректор І.А. Зязюн.

Авторці цієї статті довелося навчатися в ПДПУ імені В.Г. Короленка з 1979 по 1983 рік, саме в час, коли були уве-

дені до експлуатації і оснащені сучасним приладдям основні навчальні корпуси та лабораторії, читальні зали; відкрито два нові факультети – нинішні психолого-педагогічний і технологій та дизайну. Вже завойовували популярність щойно створені художні колективи: народний хор «Калина», хорова капела, ансамбль народного танцю «Весна» та бального танцю «Грація». Скільки залюблених в українську пісню й танець, в красу класичного мистецтва педагогів вийшло (і нині виходить) із них і пішло передавати цю залюбленість своїм учням, полічити не в змозі ніхто, але їх – тисячі по всій Полтавщині й Україні, і за це особлива шана Іванові Андрійовичу.

Краса, стиль – у всьому: від інтер'єрів до одягу студентів. Костюми з краватками у хлопців, ошатні сукні помірної довжини в дівчат. Заборона на яскраву косметику. Постійна боротьба з тютюнопалінням. Сьогодні можна сказати – суворо, або, навіть, прискіпливо. Проте дисциплінувало, привчало дивитися на себе очима майбутніх учнів, вихо-

увати їх навіть самим своїм виглядом.

Сам наш ректор умів це блискуче. Побоювалися ми його, але любили і пишалися. Коли проходив по коридору, ще (як розумію зараз) зовсім молодий, енергійний, підтягнутий, з пильним поглядом темних очей, неможливо було не замовкнути з повагою. Посміхався рідко, але кожна посмішка запам'ятовувалася. Говорив вагомо, коректно, вмів дібрати дуже точні слова. Досі пам'ятається: «Учитель – це не професія, а спосіб життя»...

Немає видатного діяча, чия діяльність не переживала б болісного періоду перегляду, ревізування, спроб знецінення через багато років, коли певні риси його досвіду забулися, а критики міркують уже переважно на основі вторинних джерел інформації. Проте внесок Івана Андрійовича Зязюна в українську освіту, ми в цьому певні, є таким, що привертатиме увагу ще багатьох поколінь дослідників як потужний ресурс педагогічної науки і практики.

Андрій ТКАЧЕНКО,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогічної майстерності
та менеджменту імені І.А. Зязюна
Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка

БІЛЯ ВИТОКІВ АСОЦІЙОВАНОГО МАКАРЕНКОЗНАВСТВА

Ім'я академіка І. Зязюна нерозривно пов'язане з усіма головними вітчизняними і міжнародними подіями останніх десятиліть у галузі макаренкознавства. Масштабність наукового мислення, невгамовний ентузіазм, незламна віра в гуманістичні ідеали завжди відрізняли Івана Андрійовича – людину, яка, пишаючись педагогічним генієм свого видатного земляка, глибоко усвідомлюючи велич і універсальність його ідей, стала фундатором Міжнародної макаренківської асоціації – поважної світової наукової спільноти, що нині вже відзначає свій чвертьвіковий ювілей.

Міжнародна макаренківська асоціація (ММА) – інтернаціональне товариство науковців, яке об'єднує окремих осіб та організації, зацікавлені у дослідженні, пропаганді й творчому впровадженні педагогічної спадщини Антона Семеновича Макаренка. По суті, це творчий, надзвичайно багатомовний колектив однодумців – учених, педагогів-практиків, журналістів, освітніх керівників, пропагандистів спадку видатного педагога 20-го століття. Разом з тим, в образі асоціації макаренкознавців перед нами постає

вельми цікаве сучасне суспільно-педагогічне явище, освітні, культурні та організаційно-наукові засади діяльності якого являють неабияку дослідницьку цінність.

Асоційоване міжнародне макаренкознавство упродовж перших 25 років свого існування лише інколи опинялося в центрі уваги наукових, а більшою мірою – журналістських або суспільно-педагогічних кіл. Крім численних репортажів про заснування ММА (В. Безручко, М. Лебедик, В. Лобурець, В. Омельченко, С. Пустовіт та ін.), поодинокі узагальнення щодо результатів її пошукової та громадської активності, зазвичай, були приурочені до макаренківських ювілейних дат. Одним із перших подібних звітів є матеріал І. Зязюна в часопису "Педагогіка і психологія", що побачив світ до 110-річчя з дня народження А.С. Макаренка (1998); крім того, у 2002 році до 10-річчя створення ММА були опубліковані дві статті одного з її організаторів і багаторічного відповідального секретаря – Л. Крамущенко.

Хоча пройдений макаренківською асоціацією шлях – це перманентний міжнародний науковий діалог, безупинний процес напружених та копітких архівних, бібліотечних по-